

Etika a společenská odpovědnost

Marie Bohatá
Radim Bureš

Vysokoškolská učebnice

Odborné nakladatelství Vysoké školy ekonomie a managementu

VŠEM
VYSOKÁ
ŠKOLA
EKONOMIE
A MANAGEMENTU

ETIKA A SPOLEČENSKÁ ODPOVĚDNOST

Etika a společenská odpovědnost

Autoři:

Doc. Ing. Marie Bohatá, CSc. (kapitoly 2, 3, 4, 5, 7)

PhDr. Radim Bureš (kapitoly 1, 6)

Copyright © Vysoká škola ekonomie a managementu 2023

Vydání první. Všechna práva vyhrazena

ISBN: 978-80-88502-24-1

Vysoká škola ekonomie a managementu

www.vsem.cz

Žádná část této publikace nesmí být publikována a šířena žádným způsobem a v žádné podobě bez výslovného svolení vydavatele.

Obsah

Seznam obrázků	6
Seznam tabulek	7
Značky a symboly v učebním textu	8
Předmluva	9
1. KAPITOLA: FILOZOFICKÝ ZÁKLAD ETIKY	11
1.1 Vznik etiky	12
1.2 Stoické pojetí ctnosti	14
1.3 Utilitaristická etika	15
1.4 Kantova etika kategorického imperativu	17
2. KAPITOLA: VZNIK A VÝVOJ PODNIKATELSKÉ ETIKY	21
2.1 Pojem, smysl a zdroje podnikatelské etiky	22
2.2 Vývoj podnikatelské etiky v USA	23
2.3 Vývoj podnikatelské etiky v Evropě	24
2.4 Porovnání amerického a evropského přístupu	26
3. KAPITOLA: ODPOVĚDNOST FIRMY	30
3.1 Pojetí odpovědnosti	31
3.2 Dimenze odpovědnosti	31
3.3 Odpovědnost vůči stakeholderům	32
3.3.1 Základy teorie stakeholderů	32
3.3.2 Kritika teorie stakeholderů	34
3.3.3 Aplikace teorie stakeholderů	34
3.4 Nové trendy v odpovědnosti firmy	35
3.4.1 Základní lidská práva	35
3.4.2 Mezinárodní standardy pro byznys a lidská práva	36
4. KAPITOLA: SPOLEČENSKÁ ODPOVĚDNOST FIRMY – TEORIE A PRAXE	41
4.1 Pojetí a definice	42
4.2 Historický vývoj CSR	43
4.2.1 Počátky CSR	44
4.2.2 CSR na přelomu tisíciletí	46
4.2.3 Současné trendy CSR	48
4.2.4 Iniciativy EU v oblasti CSR	49
4.2.4 CSR v České republice	51
4.3 Poznátky z praxe	52

5. KAPITOLA: UDRŽITELNÝ ROZVOJ	56
5.1 Pojetí, definice a historie	57
5.2 Milníky ve vývoji konceptu udržitelného rozvoje	60
5.3 Udržitelnost na úrovni firmy	61
5.4 Iniciativy EU v oblasti udržitelnosti	63
5.5 Udržitelný rozvoj v ČR	64
6. KAPITOLA: COMPLIANCE A ETIKA	69
6.1 Compliance	70
6.1.1 Vývoj přístupu označovaného jako Compliance	70
6.1.2 Compliance jako organizace a proces	71
6.1.3 Compliance a etika	72
6.2 Etické kodexy	73
6.2.1 Funkce a charakter etických kodexů	73
6.2.2 Etické kodexy českých firem	76
6.2.3 Etické kodexy – případové studie	76
6.2.4 Práce s etickým kodexem	82
6.3 Etická linka	82
6.3.1 Úvod	82
6.3.2 Whistleblowing a posilování kultury integrity na pracovišti	84
6.3.2 Zákonná ochrana oznamovatelů	85
6.4 Etika v podnikání ve světle sociologických průzkumů?	86
6.4.1 Vnímání významu prosazování etiky v organizaci	86
6.4.2 Zavádění etických nástrojů v organizacích	87
6.4.3 Rozšíření porušování pravidel a etických norem	89
7. KAPITOLA: ŘÍZENÍ A SPRÁVA SPOLEČNOSTÍ	94
7.1 Podstata řízení a správy společností	95
7.1.1 Základní teorie osvětlující problematiku řízení a správy společností	96
7.1.2 Základní modely	98
7.2 Principy OECD pro řízení a správu společností a iniciativy EU	99
7.3 Nové trendy v řízení a správě společností	101
7.3 Řízení a správa společností v ČR	103
Glosář	106
Seznam literatury	109
Vzorový test	113
Příloha	116

Seznam obrázků

Obrázek 1.1 Křesťanské Desatero Božích přikázání	12
Obrázek 1.2 Mojžíš s Desaterem	13
Obrázek 4.1 Carollova pyramida	45
Obrázek 4.2 Koncept PPP	46
Obrázek 6.1 Etický kodex Sanofi, část Účast na veřejném životě	77
Obrázek 6.2 Etický kodex skupiny Siemens	78
Obrázek 6.3 Výňatek z Etického kodexu skupiny Škoda Auto	79
Obrázek 6.4 Etický kodex skupiny Škoda Auto – kapitola Dary, pohoštění a pozvání	80
Obrázek 6.5 Zneužívání etické linky	84
Obrázek 6.6 Význam etického fungování organizace	86
Obrázek 6.7 Kdo odpovídá za etické jednání?	88
Obrázek 6.8 Jsou prověrky obchodních partnerů (Due Diligence) přizpůsobeny analýze rizik protistrany?	89
Obrázek 7.1 Přehledné zobrazení systému vládnutí v organizaci	95
Obrázek 7.2 Teorie agencie	97
Obrázek 7.3 Teorie stakeholderů	97
Obrázek 7.4 Teorie správy	98

Seznam tabulek

Tabulka 4.1 Přínos CSR z hlediska aktérů	47
Tabulka 5.1 Hodnoty ve vztahu k udržitelnému rozvoji.	58
Tabulka 5.2 Část matice ilustrující korelace mezi hodnotami a praktikami	62
Tabulka 6.1 Zavedení Etického kodexu pro zaměstnance	75
Tabulka 6.2 Etický kodex státního zástupce (výběr)	81
Tabulka 6.3 Výběr relevantní judikatury komentující Etický kodex státního zástupce	81
Tabulka 6.4 Výhody vysoké integrity organizace	87
Tabulka 6.5 Zavádění etických nástrojů v organizacích	87
Tabulka 6.6 Jak je běžné uplácet k získání zakázky	90

Značky a symboly v učebním textu

Struktura distančních učebních textů je rozdílná již na první pohled, a to např. v zařazování grafických symbolů – značek.

Specifické grafické značky umístěné na okraji stránky upozorňují na definice, cvičení, příklady s postupem řešení, klíčová slova a shrnutí kapitol. Značky by měly studenta intuitivně vést tak, aby se již po krátkém seznámení s distanční učebnicí dokázal v textu rychle a snadno orientovat.

Definice

Upozorňuje na definici nebo poučku pro dané téma.

Příklad

Označuje příklad praktické aplikace učiva včetně řešení.

Otázky k procvičení a úkoly

Označuje otázky a úkoly s postupem řešení na konci kapitoly.

Klíčová slova

Upozorňuje na důležité výrazy či odborné termíny nezbytné pro orientaci v daném tématu.

Shrnutí kapitoly

Shrnutí kapitoly se zařazuje na konec dané kapitoly. Přehledně, ve strukturovaných bodech shrnuje to nejpodstatnější z předchozího textu.

Předmluva

Etika v podnikání či podnikatelské praxi je v posledních letech téma poměrně frekventované, a to jak na úrovni teoretického zpracování, tak na úrovni praktické aplikace v organizacích. Zároveň je to téma komplikované a nejednoznačné.

Cílem tohoto učebního textu je uvést čtenáře do široké a dynamicky se vyvíjející oblasti etiky v podnikání, společenské odpovědnosti a udržitelného rozvoje. Jde o prolínající se teorie, koncepty i konkrétní aktivity a věříme, že tento text poskytne čtenářům jednak orientaci na daném poli, jednak užitečné poznatky a inspiraci pro praxi.

Učební text, který přináší pohled historický, teoretický a prakticky-aplikační, je strukturován následovně:

První kapitola nabízí stručný úvod do etické teorie, druhá kapitola přibližuje vznik a vývoj disciplíny podnikatelské/hospodářské etiky. Třetí kapitola vysvětluje koncept odpovědnosti firmy a její jednotlivé dimenze. Následuje charakteristika CSR a udržitelného rozvoje ve čtvrté a páté kapitole. Šestá kapitola předkládá konkrétní přístupy a nástroje prosazování etiky v podnikatelském sektoru. Tuto prakticky zaměřenou kapitolu doplňuje sedmá kapitola věnovaná problematice řízení a správy obchodních společností. Učební text je koncipován tak, aby čtenář získal aktuální přehled o současnosti, ale i o nových evropských i celosvětových trendech.

Výklad je doplněn kontrolními otázkami, glosářem základních termínů a vzorovým testem.

Inspirativní četbu přeji autoři

Marie Bohatá a Radim Bureš

1

---

kapitola

Filozofický základ etiky

1. kapitola

Filozofický základ etiky

Úvod

Morálka, etika, tyto pojmy pro nás zní povědomě, samozřejmě. V naprosté většině jsme přesvědčeni, že víme, co je správné, a také se podle toho chováme.

Toto „správné chování“ vyplývá z naší výchovy, ale také ze zvyků osvojených během socializace.

Postupně ale zjišťujeme, že představa o tom, co je „správné“ se může lišit. Někdo za správné považuje pomáhat druhým, jiný za správné považuje starat se pouze o sebe. Ale starat se primárně o sebe a svou rodinu nemusí být nutně špatně. Je tedy „zlo“ samostatná kategorie nebo je to jen „nedostatek dobra“? Jak vlastně poznat, co je „skutečně správné“?

Abychom situaci ještě více zkomplikovali. Ve škole jsme zkoušeni. Každý z nás asi někdy zažil pocit, že jeho výsledky nejsou ohodnoceny správně, že dostal horší známku, než odpovídalo jeho znalostem. Tento pocit nespravedlnosti zvyšuje srovnání s někým jiným, kdo dostal lepší známku, než odpovídalo jeho znalostem. Pocit „nespravedlnosti“ ale ukazuje, že existuje nějaká hodnota spravedlnosti.

Svět pro nás není neutrální. Je hodnotový, je pro nás dobrý nebo zlý, spravedlivý nebo nespravedlivý. Hodnotově můžeme vnímat i čistě přírodní procesy, můžu mít pocit nespravedlnosti i tehdy, když začne pršet a já se nemám kde schovat. Ale v převážné většině hodnotíme lidské jednání, lidské jednání posuzujeme jako dobré či zlé, spravedlivé či nespravedlivé.

Tím se dostáváme k první důležité otázce etiky – tedy co správné, dobré, etické. Od toho je jen kousek k druhé otázce, jak poznat, co je správné, co vzít jako měřítko dobra a zla. Jinak řečeno, jaké jsou zdroje našeho hodnocení, jaká jsou jeho kritéria.

V životě pak přicházejí situace, kdy sice víme, co je správné, ale z nějakého důvodu to neuděláme.

Jsme odpovědni za nějakou škodu, ale nikdo to neví. K odpovědnosti se nepřihlásíme, abychom si neuškodili do budoucna. Nebo si můžeme přilepšit na úkor „eráru“, a můžeme to udělat tak, že si toho nikdo nevšimne. Co nás přinutí to neudělat? Mechanismy jednání podle etických norem tak představují třetí hlavní linii etických rozvažování. Jak dosáhnout toho, že budeme jednat ve shodě s tím, co je všeobecně považováno jako správné?

V obecné poloze máme pocit, že víme, co je správné. Základní principy „dobrého“ „nasáváme“ v dětství díky výchově (v rodině i v e škole) a v celkové kultuře společnosti. Naše morální jednání je více-méně intuitivní. K etickému rozvažování dochází až tehdy, když musíme řešit nějaké mravní dilema.

Cíle kapitoly

- Cílem kapitoly je velmi stručně ukázat, jak vzniklo a jak se vyvíjelo uvažování o zdrojích a fungování morálky.
- Na příkladech z historie ukázat možná kritéria pro odpověď na otázku, co je správné či dobré či co je dobro a zlo.
- Diskutovat, jaké jsou zdroje našeho poznání dobra.
- Nastínit, jak dosáhnout toho, aby lidé dělali to, co je správné a nikoli to, co je špatné.

DEFINICE

Etika

Termíny morálka a etika jsou často zaměňovány. Pro účely tohoto textu a v souladu s převládajícím pojetím budeme chápat tyto pojmy takto:

Morálka – soubor pravidel „správného“ jednání či hodnot a jejich vyjádření v praktickém životě. Hodnotíme-li jednání jedince, mluvíme o jeho morálce.

Etika – praktická filozofie, reflexe a zkoumání morálky, hledání a zdůvodňování jejich zdrojů. Mluvíme-li o zdůvodňování, vysvětlování a procesu prosazování mravních norem, mluvíme o etice.

1.1

Vznik etiky

Výklad toho, co je správné a co má či nemá člověk dělat, se táhne od počátku naší civilizace. Veškerá náboženství a kulty upravují normy chování, často velmi podrobně. Konec konců křesťanské Desatero představuje dodnes základní přehled principů správného jednání.

OBRÁZEK 1.1

Křesťanské Desatero Božích přikázání

Zdroj: upraveno dle Desatero Božích přikázání (2012)

Autor této kapitoly zastává názor, že mravní normy historicky vznikly jako výraz úsilí zabezpečit přežití a rozvoj pravěkých skupin. Proto se historicky mísí normy náboženské, morální a další, např. hygienické. Historické zákazy konzumace některých jídel, nábožensky zdůvodňované, např. konzumace vepřového masa, mají základ v potřebných hygienických opatřeních. S pravidly nutnými pro přežití bylo nutné také lidi seznamovat, jejich dodržování vymáhat a jejich nedodržování sankcionovat. Nástrojem této edukace se stala náboženství. Proto historicky nejčastějším zdrojem morálních pravidel byla náboženské přikázání. Jejich původ byl pak vykládán jako zjevení božského záměru. Tato pravidla se pak dále přenášela výchovou a socializací.

V beletristické formě tuto otázku velmi dobře zpracoval Thomas Mann (1979) ve své povídce *Zákon* (*Das Gesetz*). Mann vykresluje fikci, jak Mojžíš, nešťastný z toho, že židé na útěku z Egypta se nechovají správně a nedodržují hygienická pravidla. Mojžíš to podle Manna řeší tím, že odchází na horu Sinaj (nebo taky Oreb), a přináší zpátky svému lidu desku se zákony s odůvodněním, že tyto zákony mu sdělil Bůh.

➤ OBRÁZEK 1.2

Mojžíš s Desaterem

Zdroj: Mojžíš s Desaterem – Rembrandt van Rijn (1659)

Mravní rozvažování vzniká v situaci přechodu od instinktivní regulace chování k racionálnímu rozhodování. Důležitou podmínkou je, že jedinec je schopen jednat racionálně, že je schopen rozhodnout se pro takové jednání, které je v rozporu s jeho bezprostřední potřebou „libosti“, že tedy je schopen jednat „správně“, i když to není příjemné a může to přinést různé strážně a obtíže.

Etika vzniká v okamžiku, kdy nad normami, pravidly jednání začínáme racionálně rozvažovat. Za zakladatele etického rozvažování můžeme považovat starořeckého Sokrata v podání Platónových dialogů „Obrana Sokratova“ a „Kritón“ (1934). Oba dialogy popisují situaci, kdy Sokrates byl obžalován z rušení státního náboženství a z toho, že kazí mládež. Nechme stranou, zda byl Sokrates odsouzen spravedlivě či nespravedlivě a podívejme se na dialog „Kritón“. Zde Sokrates po svém odsouzení k trestu smrti vysvětluje, proč nemůže poslechnout své přátele a utéct.

Sokrates připomíná dvě podmínky svého rozhodování. Za prvé je nutné se přidržit **VLASTNÍ MRAVNÍ ROZVAHY** a nepodlehout mínění většiny. Většina se může mýlit a také tak často činí. Stejná většina, která dříve odsoudila Sokrata na smrt, se nyní domnívá, že by měl utéct. (Pozn.: Problém rozhodnutí většiny, jejich omylů a měnivosti jejich názorů je klíčovým problémem **DEMOKRACIE**. Sokrates tomuto problému věnoval velkou pozornost a ke kompetenci většiny byl hodně skeptický). Za druhé je třeba se při rozhodování řídit kritériem **SPRÁVNOSTI** činu, nikoli našimi bezprostředními sklony a zájmy. Musíme se rozhodnout pro to, co je správné, bez ohledu na následky, které to pro nás může mít. Co je správné, je také dobré a spravedlivé. Zákon nejednat nespravedlivě pro nás platí i tehdy, když si myslíme, že vůči nám bylo jednáno nespravedlivě. Podle Sokrata tak ani nebezpečí smrti nemá vést k tomu, že se člověk uchýlí k nespravedlivému jednání. Sokrates si byl vědom, že pokud něco takého celý život hlásal, nemůže z vězení uprchnout. Jeho argumentace je ale ještě složitější.

Aby poznal, co je správné, Sokrates nejprve formuluje obecně platné mravní normy. Je to zejména: **nikoho nepoškodit, dodržovat sliby, poslouchat rodiče a učitele**. Potom srovnává svůj případný útek s těmito normami a zjišťuje, že útek by představoval jejich porušení. Útekem by byl poškozen stát a právo, protože by vznikl precedens. Dále Sokrates uvádí, že žít v určité společnosti znamená vlastně příslib poslouchat zákony této společnosti. Kdo by je poslouchat nechtěl, může odejít do jiné země. Útek jakožto porušení zákonů je vlastně i porušení takového slibu. Konečně stát (starořecký městský stát – polis) se podstatnou měrou podílí na formování občana. Porušení zákonů tedy znamená zřeknout se poslušnosti vůči rodičům a učitelům. Velice působivá je část, kde Sokrates vypráví svému příteli Kritónovi, jak by mu asi vyčítaly jeho útek personifikované zákony. Vyčítaly by mu, že jim, které mu v životě vždy pomáhaly, nespravedlivě ublížil (Platon 1934, s. 102).

Sokrates tedy neutekl, poslechl morální povinnosti a zemřel. Sokratova smrt na lidi mocně zapůsobila. Dodržování morálních zákonů dosud představovalo cestu ke správnému a bezpečnému životu. Náhle se ukázalo, že mravní dokonalost nemusí vést k blaženému životu, ale naopak ke smrti. I přesto je, jak Sokrates dokázal, něco žádoucího a správného.

Sokrates tak svými výroky i skutky ukazuje, že:

- Existuje jednání, které je SPRÁVNÉ, na rozdíl od jiných jednání, která jsou nesprávná, a která musí být dodržována právě proto, že je správné.
- Toto jednání nezávisí na rozhodnutí společnosti či na okamžité vůli většiny. Správné jednání může být i takové, které většina odmítá.
- To, co je DOBRÉ, je třeba realizovat. Sokrates byl dokonce přesvědčen, že člověk nemůže nekonat dobro, pokud ho zná. Zlo podle něj znamená neznalost dobra. Sokrates tedy učil lidi, jak dobro poznávat.

CVIČENÍ 1

Proč je Sokrates považován za zakladatele etiky?

1.2

Stoické pojetí ctnosti

Stoické etika představuje významnou a originální odpověď na otázku, jak žít a co je dobré. Dodnes patří Seneca (nedatováno), Marcus Aurelius (1975) a Epiktétos (1972) k vydávaným a vyhledávaným autorům. Více o těchto filozofech viz např. Storig (1991, s. 144 a n.) či Mac Intyre (1989, s. 84 a n.).

Pro stoiky je nejvyšším dobrem a smyslem života každého moudrého člověka CTNOST, chápána jako život ve shodě s přírodou. Je to vlastně jediná pevná a nezcizitelná životní hodnota, je to něco, co nám nikdo nemůže vzít, co můžeme pouze vlastní vinou ztratit. Jaký je obsah této ctnosti? Marcus Aurelius (1975, s. 80) vypočítává vlastnosti moudrého a ctnostného člověka: „*Zůstaň tedy prostým, dobrý, nelíceným, důstojným, přirozeným přítelem práva, bohabojným, dobrotivým, milujícím všechny své blízké a neblomným při plnění svých povinností*“. Tyto vlastnosti představují onu přírodu, přirozenost či světový řád, ve shodě, s nímž máme žít.

Při zdůvodnění ctnostného života a jeho nutnosti rozdělují stoikové věci na ty, které jsou v naší moci, a na ty, které nejsou v naší moci. V naší moci jsou vlastně pouze naše prožitky, naše duše. Vše ostatní – tělo, zdraví, bolest, sláva, bohatství, úspěšné děti atd. – není v naší moci. Např. Epiktétos (1972, s. 27) píše: „*Některé věci jsou v naší moci, jiné nejsou v naší moci. V naší moci je soud, chtění, žádost, nechuť a jedním slovem všechno, co jest naše činnost; v naší moci není tělo, majetek, dobrá nebo špatná pověst, úřední hodnosti, jedním slovem všechno, co není naše činnost*“.

Tím samozřejmě není řečeno, že bychom nic z výše uvedeného nebyli schopni ovlivňovat. Ale pouze to, jak prožíváme události, je výlučně naší záležitostí. Klíčovým argumentem stoiků je, že věcmi, které nejsou v naší moci, se nemáme zneklidňovat, protože je stejně nemůžeme ovlivnit. To znamená,

že člověk si podle stoiků má vypěstovat lhostejnost ke všemu, co přichází zvnějšku a dosáhnout tak duševního klidu (řecky ATARAXIA). Marcus Aurelius (1975, s. 49) k tomu říká: „... a především se nerozptyluj a po ničem neprahní, nýbrž buď svobodný...Pamatuje, že věci, které se nedotýkají duše, nýbrž trvají mimo ni v nehybném klidu a každé tvé znepokojení vyvěrá toliko z představy v tobě...“ a dále (Marcus Aurelius 1975, s. 107) „Bolest je zlo buď pro tělo – jen ať se tedy tělo o ní vysloví – nebo pro duši, ale ta má moc si uchovat svou jasnou pohodu a nedomnívat se, že je to zlo. Neboť každý soud a každá snaha, každá žádost i nechuť vzniká v našem nitru, a tam žádné zlo nepronikne“.

Jestliže mi tedy někdo ublíží, není to můj problém, ale jeho. Mě – tedy mojí duši – to nezajímá. Můj problém by byl, kdybych ublížil někomu já, protože tím bych poškodil svoji duši, narušil svoji ctnost.

Tato nenarušitelnost mého klidu z vnějšku však nemá charakter naprostého fatalismu a nezájmu o věci veřejné nebo o praktický život. Naopak stoikové kladli důraz na plný a odpovědný veřejný život. Málokdo si to uvědomoval tak výrazně, jak právě římský císař Marcus Aurelius. Stoik obětavě plní všechny povinnosti, které na něho společnost a stát kladou. V tom však nespočívá smysl života, ten je pouze v úsilí o ctnost a ctnostně mohou žít i jako veřejný či politický činitel.

Stoické učení je někdy kritizováno, že vyzývá k sebevraždě. Je pravda, že pro stoiky život není nejvyšší hodnotou. Nejvyšší hodnotou je dobrý, ctnostný život. Seneca ve svých Listech (nedatováno, s. 70 – List sedmdesátý) o tom říká: „Není podstatné, zemřeme-li dříve nebo později, na tom záleží, zemřeme-li dobře nebo špatně. Dobrá smrt však spočívá v úniku před nebezpečím špatného života“. Dobrý, důstojný a svobodný život je to, za co stojí bojovat i zemřít. Seneca však jednoznačně odmítal smrt ze zoufalství nebo ze strachu.

Stoické učení vždy pomáhalo v dobách nejtěžších, kdy člověk vše ztrácel. Jedno však nikdy bez vlastního přičinění ztratit nemůže – svoji ctnost, dobrotu, spravedlnost, vnitřní svobodu.

Stoicismus je příkladem individualistické etiky, kdy kritériem správnosti činu je jeho přirozenost, shoda s přírodou, podřízenost světovému řádu a rozumu. Nejvyšší hodnotou je ctnost, která je dobrá sama o sobě a je zárukou šťastného a smysluplného života.

1.3

Utilitaristická etika

Jestliže pro stoiky bylo nejvyšším cílem morálky žít ctnostně, pak nejvyšším cílem UTILITARISMU, je dosahování užítu (název „utilitarismus“ pochází z latinského UTILE = užitečné) pro jednotlivce i společnost.

Utilitarismus, jehož vznik je spjat se jmény Jeremy Benthama (1748–1832) a Johna Stuarta Milla (1806–1873), nepředstavoval původně pouze etickou koncepci, ale širší reformní úsilí zaměřené na sociální, právní a justiční změny ve smyslu LIBERALISMU. Více o utilitaristech viz např. Storig (1991, s. 345 a n.) či MacIntyre (1989, s. 232 a n.). Podle utilitarismu je čin správný tehdy, pokud je užitečný pro dosahování štěstí. Štěstí je při tom vnímáno jako suma libosti. Jinak řečeno, žádoucí čin je takový, u kterého se předpokládá, že přinese co největší štěstí pro co největší počet lidí. Nebo ještě jinak, přinese více štěstí, či zabrání více neštěstí než kterýkoli jiný čin, který se nabízí.

Utilitaristické učení vychází ze dvou základních principů:

- 1) Princip důsledků: jednání je třeba posuzovat podle důsledků, nikoli podle záměru. Měřítkem důsledků je užitek jednání pro to, co je dobré samo o sobě.
- 2) Princip hédonismu: nejvyšším dobrem, či dobrem o sobě, je libost, potěšení a štěstí. Nejvyšším zlem je potom bolest a utrpení. Hédonismus ale nesmíme chápat v jeho zvládnutém podobě, jako uspokojování přizemních žádostí. Je třeba zdůraznit, že bolest a libost zahrnují nejen fyzické, ale i duševní stavy. U člověka jsou rozhodující právě vyšší duševní libosti včetně radosti z pomoci druhému či zážitku krásy.

Utilitaristé tedy zakládají svoji etiku na obecné dvojpolárnosti, libé – nelibé, platné pro každého živočicha. Co je pro organismus libé, musí být pro něho i dobré. Na otázku, které jednání je mravně žádoucí, odpovídá Mill jednoduše, že to, které je žádáno.

J. S. Mill zároveň kritizoval tzv. intuitivismus – doktrínu, podle které jsou morální pravdy odnoží nutné pravdy a jejich pravdivost se potvrzuje intuitivně. Tento postoj souvisel s jeho kritikou tehdejšího konzervatismu. Mill byl přesvědčen, že konzervativní politiku zastávají lidé, kteří mylně zaměňují svoje vlastní předsudky za absolutní pravdy o světě. Podle něj ani věda neobjevuje nutné pravdy o světě. Jediné, co kdy věda může odhalit, je to, jak se věci mají a jaké jsou, ne jaké by měly být. Opatrnost, aby věcné výroky nebyly zaměňovány za výroky hodnotící a morální a naopak, patří od té doby k výrazným rysům britské morální filozofie.

Utilitarismus je někdy vyčítán nepřipustný egoismus. Ale utilitarismus klade velký důraz na celospolečenský a sociální aspekt etiky. Libost, o které se v utilitarismu hovoří, je korigována rozumem. Důsledky jsou chápány jako dohlédnutelné, racionálně předvídatelné důsledky.

Myšlenku, že rozhodující není bezprostředně fyzická, ale racionálně rozvázná libost, zesiluje Mill ještě úvahou o sankcích. Sankce za jednání v rozporu s mravními příkazy rozlišuje na vnější, což je trestní postih a odsouzení veřejným míněním, ale také „boží trest“, a vnitřní sankce, které představuje fyzická nelibost a výčitky svědomí. Takže, i kdyby člověk nakloněn sobecky realizovat svoji libost na úkor ostatních, nelibé následky společenského dosouzení ho od toho odrazují.

Mravní příkaz: dělej to, co přináší největší štěstí pro co největší počet lidí, může přinášet riziko potlačení osobního zájmu ve prospěch celospolečenského užitku. Proto někteří autoři doporučují formulaci tzv. negativního utilitarismu, který ukládá nedělat nic, co by mohlo přispět k rozšíření bolesti a utrpení.

Přívrženci utilitarismus se dělí na stoupence tzv. utilitarismu ČINU a utilitarismu PRAVIDLA. Utilitarismus činu ukládá vykonat ten čin, který vede k největšímu užitku. Např. lhat se nemá, ale když těžce nemocnému neřeknu pravdu o jeho zdravotním stavu, tak mu tím prospěji. Větší užitek tedy přinese lež. Utilitarismus pravidla ukládá vykonat ten čin, který zpravidla přináší užitek, i když se domnívá, že v tomto konkrétním případě ho přinést nemusí. V našem příkladu bychom tak nemocnému měli říci pravdu.

UTILITARISMUS se svým příkazem dělat to, co přináší největší štěstí pro co největší počet lidí, zakládá na přirozené lidské tendenci k libosti a za kritérium správnosti činu pokládá racionální zhodnocení užitečnosti jeho následků.

Utilitarismu bývá někdy neprávem vytýkána určitá přízemnost ve srovnání se systémy, které zdůrazňují spíše etický absolutismus. Je ale důležité si uvědomit dva důležité aspekty utilitaristické etiky:

1. Etické rozvažování – dostávám-li se do situace mravního rozvažování, nestojí přede mnou jednoduchá řešení. Musím rozvažovat nad následky svého činu pro mě i pro druhé. Již jen tato chvíle rozvažování představuje hodnotu a přináší do života i společnosti pozitivní změnu.
2. Společenský rozměr – zakladatelé utilitarismu byli společenší reformátoři poloviny 19. stol. Snili o lepší společnosti, kde většina nebude ohrožována sobeckostí některých.

1.4

Kantova etika kategorického imperativu

Etika německého filozofa Immanuela KANTA představuje důraz na lidskou morální autonomii. Více o Kantově filozofii a etice viz např. Storig (1991, s. 294 a n.) či MacIntyre (1989, s. 190 a n.). Podle něho je zdrojem morálky rozumový zákon. Podle Kanta rozum sám určuje mravní zákony bez ohledu na lidské sklony či na empirické motivy libosti a nelibosti. Nevyplývá z lidské přirozenosti a její motivací bolestí a libostí, jako u utilitarismu. Morálka ale není ani určována silou mimo člověka samotného, např. Božím úrůdkem, jako u nábožensky založených etických systémů. Morálka je vlastní člověku **jako svobodné rozumové bytosti**. Kant nemá na mysli svobodu v politickém smyslu. Svobodou v hlubším smyslu rozumí schopnost člověka volit nezávisle (nebo chceme-li svobodně) na sklonech a preferencích daných přírodou. Vrátime-li se k našemu příkladu s rozbitým oknem, pak princip libosti nám říká nepřiznat se a tím se vyhnout nepříjemnému trestu. Zákon morálky mi říká přiznat se, protože je to správné, i když to může přinést nepříjemnost. Zvíře jedná pudově čili volí bezprostřední libost nebo zvyk, člověk je svobodou dát přednost morálnímu zákonu před libostí. Příklady lidí, kteří se obětovali pro svoji myšlenku či víru (G. Bruno, Jan Hus, Jan Palach) jsou sice výjimečné, ale představují právě tento rys lidské morálky – totiž upřednostnění racionálního, vnitřně svobodného mravního rozhodnutí před osobním prospěchem či dokonce životem – ve vyhraněné podobě.

Jaké ale jsou tyto mravní zákony dané rozumem? Kant je nazývá kategorickým imperativem na rozdíl od imperativu hypotetického. Hypotetický imperativ přikazuje něco učinit za účelem dosažení něčeho jiného. Např.: Musíš se učit, chceš-li dosáhnout lepší známky na vysvědčení. **KATEGORICKÝ IMPERATIV** je naproti tomu nepodmíněný. Neváže příkaz na žádný další účel. Např. Nesmíš lhát! Je třeba se učit!

Vlastní formulace kategorického imperativu jsou formální, tzn. obecnou formulaci zákona naplňuje každý sám na základě rozumové rozvahy konkrétním mravním příkazem.

Formulace kategorického imperativu jsou následující:

(1) Jednej tak, aby se účel tvého jednání mohl stát obecným zákonem.

Tato formulace je výrazem universalistického pojetí morálky. Morální zákony musí platit obecně, pro všechny a ve stejné situaci vždy. Jinak bychom mohli tento imperativ vyslovit známým úslovím: Nečini jiným, co nechceš, aby oni činili tobě. V podstatě je to výzva uvažovat nad dosahem svého činu, než ho vykonám. Nechci, aby se mi lhalo, abych byl okrádán a podváděn – a tak i já vůči jiným nesmím lhát, okrádat je a podvádět.

(2) Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.

Tento imperativ je složitější. Představitele většiny profesí chápeme jako prostředek k uspokojení naší potřeby, teprve potom jsou to pro nás lidské mravní bytosti. Ale chápat lidi také jako účely znamená uznávat, že mají stejné zájmy, touhy a účely jako my sami. Jedním za našich významných účelů je uplatnit naše schopnosti a zajistit si živobytí výdělkem. Tím, že si např. objednáme něco u řemeslníka a platíme za to, uznáváme v něm člověka, který se rozhodl uplatňovat tímto způsobem své schopnosti a vydělávat si.

Kant chápe lidskou morálku jako autonomní a člověka jako svobodného, který je schopen plnit mravní zákon uložený mu rozumem. Toto učení představuje významný apel na lidskou důstojnost a trvalé mravní zdokonalování.

Shrnutí kapitoly

- Ve výčtu a představování filozofických názorů na zdroje a kritéria lidské morálky bychom mohli dlouho pokračovat. V uvedeném příkladu jsme se pokusili ukázat, jak o morálních pravidlech uvažovali první filozofové a jak vykládali zdroj mravních pravidel.
- Ve většině životních situací filozofickou etiku nepotřebujeme. Rozhodujeme se intuitivně na základě naší výchovy a socializace, takže víme, co je správné. Někdy náš bezprostřední zájem, nějaká naše potřeba libosti, vede k jednání, kdy mravní normy vědomě porušíme. Pokud jsou v nás tyto normy silně zakořeněny, pak nás trápí *svědomí*.
- K filozofickým zdrojům etiky se můžeme uchýlit v situacích mravních dilemat. V některých situacích se musíme rozhodnout mezi různým jednáním a nejsme si jisti, které je správné. Hledáme proto kritéria, podle kterých si správné jednání vybereme. Nebo jsme v situaci, kdy sice víme, co je správné, ale toto jednání by nás mohlo ohrozit. Takovéto situace řeší např. ti, kteří se setkají s nezákonnou činností na pracovišti. Chtěli by problém ohlásit, ale bojí se represe. Takovéto situace se nazývají whistleblowing a pojednáme o něm v dalším textu. V takovýchto situacích mravního dilematu může návrat k filozofickým základům etiky napomoci v morálním rozhodování.

Klíčová slova

- Etika
- Ctnost
- Utilitarismus
- Kategorický imperativ

Řešení ke cvičením

Cvičení 1

Sokrates prostřednictvím Platonových dialogů vešel ve známost svým zdůvodněním, proč z morálního hlediska nemůže utéci z vězení a vyhnout se smrti, tedy proč nadřadit morálku nejen nad vlastní prospěch, ale i nad vlastní život. Např. Sokrates uvádí, že žít v určité společnosti znamená vlastně příslib poslouchat zákony této společnosti. Kdo by je poslouchat nechtěl, může odejít do jiné země. Útěk jakožto porušení zákonů je vlastně i porušení takovéhoho slibu.

Otázky s možností výběru odpovědí

1. Která teze nejlépe vymezuje etický směr nazvaný UTILITARISMUS?
  - a) Dělej to, co je ti příjemné.
  - b) Snaž se být vždy ctnostný.
  - c) Dělej to, co přináší co největší štěstí pro co největší počet lidí.
  - d) Vnější svět vždy ovládnout nemůžeme, ale náš vnitřní svět a naši schopnost zůstat ctnostný nám nikdo vzít nemůže.
  - e) Dobrý úmysl je jako dobrý čin.
2. Jak je definován Kantův KATEGORICKÝ IMPERATIV.
  - a) Poslouchej příkazů rodičů a učitelů.
  - b) Jednej tak, aby se účel tvého jednání mohl stát obecným zákonem.
  - c) Jednej v souladu s přírodou a řádem světa.
  - d) Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.
  - e) Jednej v souladu se zjevenými morálními principy.

-
3. Jaké jsou podle Sokrata základní mravní povinnosti
- Respektovat rozhodnutí soudu.
  - Vždy se držet vlastního úsudku.
  - Poslouchat rodiče a učitele.
  - Dodržovat sliby.
  - Nikoho nepoškodit.

Řešení k otázkám s možností výběru odpovědí

Správné odpovědi: 1c; 2b, d; 3c, d, e;

2

---

kapitola

Vznik a vývoj podnikatelské etiky